
ЛУК'ЯНЕНКО В.В.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри англійської мови
технічного спрямування №2,
Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний
інститут», м. Київ

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті висвітлено особливості становлення самоефективності особистості від народження до періоду юності за такими взаємопов'язаними складовими як характеристика соціальної ситуації розвитку особистості, аналіз провідних видів діяльності та розвитку особистісних новоутворень. Розкривається зміст кризових станів кожного вікового періоду.

Ключові слова: онтогенез, соціальна ситуація, становлення, особистість, віковий період, провідна діяльність, новоутворення, криза.

В статье раскрываются особенности становления самозэффективности личности от рождения до периода юности в соответствии с такими взаимосвязанными составляющими как социальная ситуация развития личности, анализ ведущих видов деятельности, развитие личностных новообразований. Раскрывается содержание кризисных состояний каждого возрастного периода.

Ключевые слова: онтогенез, социальная ситуация, становление, личность, возрастной период, ведущая деятельность, новообразование, кризис.

The article deals with peculiarities of self-efficacy development from birth through adolescence period in accordance with the social situation of personal development, analysis of the leading activities and formation of new personal characteristics

Key words: ontogenesis, social situation, development, personality, age period, leading activity, personal characteristics, crisis.

Жа сучасному етапі інтеграції України до європейського та світового співтовариства пріоритетним завданням є становлення цілеспрямованої, активної, впевненої у своїх силах особистості, яка здатна адаптуватися до нових соціально-економічних умов, а також використовувати конструктивні стратегії подолання труднощів на життєвому шляху. Одним із напрямків вирішення зазначеної проблеми є дослідження особливостей самооефективності особистості, що визначає успішність молододі людини в діяльності та у взаєминах із людьми.

Мета цієї статті – розкрити особливості становлення самооефективності особистості у процесі онтогенезу, починаючи від народження і до періоду юності.

Здатність до самооефективності має певні особливості становлення на кожному етапі онтогенезу. На основі аналізу концепцій зарубіжних (А.Бандура, Д.Віннікотт, Б.Зіммерман, Е.Еріксон, Й.Раншбург, Х.Ремшмідт, Д.Шанк) та радянських, вітчизняних психологів (Б.Г.Ананьєв, І.Д.Бех, Л.І.Божович, І.С.Булах, Л.С.Виготський, В.В.Давидов, І.В.Дубровіна, Д.Б.Ельконін, І.С.Кон, О.М.Леонтєв, М.І.Лісіна, А.К.Маркова, А.В.Мудрик, А.О.Реан, С.Л.Рубінштейн, Т.М.Титаренко), ми досліджували вікові особливості становлення самооефективності особистості за такими взаємопов'язаними складовими: характеристика соціальної ситуації розвитку дитини; аналіз провідних видів діяльності та розвитку особистісних новоутворень.

Ми дотримуємось періодизації психічного розвитку дитинства, розробленої Д.Б.Ельконінім, Д.Й.Фельдштейном: вік немовляти (до 1 року); раннє дитинство (1-3 роки); дошкільний вік (3-6 років); молодший шкільний вік (6-11 років); підлітковий вік (11-14 років); ранній юнацький вік (15-17 років). Віковому періоду з 17 до 19 років, згідно О.А.Реана – [Реан], від-

повідає пора юності. Вивчаючи різні вікові періоди, важливо брати до уваги чергування двох сторін людського існування, а саме предметної (практичної та пізнавальної) діяльності та соціальної активності індивіда (особистісної сфери).

Від народження до року провідною діяльністю немовляти є безпосередньо емоційне спілкування з дорослим, що формує потребу в іншій людині (Л.С.Виготський, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, О.М.Леонтєв, М.І.Лісіна). Важливо, щоб таке спілкування мало емоційно позитивний фон, що є умовою нормального фізичного та психічного здоров'я дитини.

Протягом першого року життя у немовляти формується ставлення до матері, поведінка дитини віддзеркалює їх стосунки. Значний вплив на ефективну поведінку та гармонійний розвиток дитини має високий рівень самооефективності матері, який, за даними досліджень [15], позитивно корелює з чуйністю, турботою, емоційною стійкістю; у вихованні малюка перевага надається заохочувальним методам. На основі досвіду спілкування з матір'ю у дитини формується позитивне ставлення до себе (впевненість, переживання власної цінності) або негативне (невпевненість, почуття неоптимальності).

Емоційно позитивна взаємодія з членами родини в атмосфері любові, підтримки, довіри, турботи, безумовного прийняття особистості дитини, спонукає її до вияву у себе та дорослого нових якостей, можливостей та здібностей, важливих у подальшій успішній діяльності та соціальній взаємодії. Отже, здатність до самооефективності зароджується саме в родині як першому соціальному інституті, а провідне значення у її становленні відіграють дорослі, які турбуються про дитину, її фізіологічний та емоційний стан, задовольняють її потреби.

Наприкінці першого року життя виникає кризова ситуація, коли з'являється автономне дитяче мовлен-

ня та відбуваються перші спроби стати на ноги. Криза проявляється в яскравих емоційних вибухах – у дитини з'являється раптова неслухняність, що здається навмисною. Тепер дорослий не повинен діяти за неї, а виступати помічником, показуючи дитині, що і як треба робити. У цей період, згідно з Е.Еріксоном, закладаються основи довіри чи недовіри до світу [9, с.40].

У ранньому дитинстві соціальна ситуація злиття дитини з дорослим змінюється новою формою взаємодії, яка проявляється в сумісній діяльності та опосередкована маніпуляціями з предметами. Дитина ще не в змозі самостійно визначити призначення та спосіб застосування предметів, а тому виникає взаємодія “дитина – предмет – дорослий”. М.І.Лісіна, зазначає, що “діти шукають оцінки власних успіхів дорослими у виконанні ігрових та предметних дій. Якщо ж дорослий виражає позитивне ставлення до дитини, то його оцінка викликає у неї радісне переживання” [3, с.152]. Отже, під час дій із предметами позитивна оцінка, схвалення дорослих детермінує власну оцінку ефективності дитини у діяльності, формує стійке емоційно позитивне ставлення малюка до себе та до своїх якостей.

У період раннього дитинства надзвичайно швидко розвивається пізнавальна та рухова активність дітей. Основні новоутворення цього віку – активне мовлення, наочно-дійове мислення, самостійність, схематичний образ “Я”. Мовлення дитини перетворюється із засобу спілкування у засіб впливу дитини і на власну поведінку.

На третьому році життя у дитини виявляється прагнення до емансипації, самостійності, що виражається в постійних вимогах “Я сам!” – дитина хоче робити все сама, відмовляючись від будь-якої допомоги. Реалізуючи свою потребу стверджувати і завойовувати свободу, дитина часто протиставляє себе оточуючим, проявляє свою впертість, нестриманість, агресивність. Така поведінка є проявом кризи трьох

років, ознаками якої є негативізм, впертість, непокірність, сваволя, знецінювання дорослих, протест-бунт, деспотизм [2, с.371].

Нерідко дорослі намагаються обмежити таку активність та прояви автономності, піклуючись, на їх думку, про безпеку дитини та вимагаючи дотримання порядку. Тоді у маленької дитини починає розвиватися пасивність, безвілля, байдужість до оточуючого світу, вона втрачає самостійність, у багатьох дітей з'являється нерішучість, сумніви у власній компетентності. За Е.Еріксоном, до трьох років виникає або позитивне новоутворення – почуття автономії, що забезпечує подальший розвиток гармонійної особистості з високим ступенем власної ефективності або негативне – невпевненість у собі, зайва сором'язливість [9, с.124].

Психологи наголошують на тому, що варто стимулювати у дитини позитивну компетенцію словами “ти можеш це зробити”, “я вірю в тебе” [7, с.97]. Коли дитина знає, що вона може діяти самостійно і дорослі їй довіряють, віра у свої сили зростає, підсилюється самоповага, почуття впевненості в собі, тобто відбувається становлення самоефективності. І навпаки, негативний характер стимулювання компетенції підриває очікування успіху, така дитина орієнтується на зовнішній контроль, боїться відповідальності, виростає залежною від батьків.

Таким чином, наприкінці раннього дитинства відбувається певне відділення дитини від дорослого, тенденція до самостійної діяльності. Задоволення потреби дитини в автономності, заохочення, підтримка, віра у її можливості, що виражається у вербальному схваленні, є дуже важливими чинниками у використанні дитиною власних здібностей у діяльності та взаємодії з оточенням.

Нова соціальна ситуація розвитку в дошкільному віці виявляється в тому, що дитина, крім сімейного кола, входить до багатогранного світу со-

ціальних взаємин. Вона є членом суспільства і головна її потреба – жити з тими, хто її оточує. Але тут, на думку Д.Б.Ельконіна [8, с.148], виникає протиріччя: життя дитини проходить в умовах опосередкованого, а не прямого зв'язку зі світом. Ця суперечність зумовлює провідну діяльність дошкільника – гру як певну модель, особливу форму життя людини в суспільстві.

Виконання дитиною будь-якої ролі в грі дає можливість узгодити свої дії з однолітками, оцінити власні здібності, порівняти свій результат із результатами інших дітей. В ігровій діяльності дитина набуває різноманітних навичок, необхідних для встановлення успішної взаємодії з партнерами, тобто відбувається становлення соціальної компетентності дошкільника. Взаємодія з однолітками в дошкільному віці має провідний вплив на становлення самоефективності. Діти, які є більш компетентними у виконанні певної діяльності (ігрової справи), “забезпечують моделі ефективних стилів мислення і поведінки”, що підсилює самоефективність їх товаришів [12, с.122]. Відсутність чи недостатня кількість спілкування з однолітками, у свою чергу, може негативно позначитися на становленні самоефективності в соціальній взаємодії та у діяльності.

Ці думки узгоджуються з іншими дослідженнями особистості дошкільника. Наприклад, М.І.Лісіна зазначає, що мета спілкування в цьому віці – “дізнатися про себе, оцінити себе через іншого та з його допомогою” [3, с.186]. У цей віковий період уявлення про себе, свої можливості формуються на основі оцінок дорослих та одноліток. Чітка і впевнена оцінка власних здібностей – найважливіше досягнення дошкільного віку, що забезпечує готовність дітей до навчання у школі.

Таким чином, у дошкільному віці дитина здатна оцінити свої можливості, поставити мету та знайти засоби її досягнення. Розвиток самоконтролю, довільної регуляції поведінки, поява внутрішньої єдності особистості свід-

чить про готовність до прийняття соціальної ролі школяра.

Перехід до нового вікового періоду супроводжується кризою, основною ознакою якої є втрата безпосередності, коли між бажанням і дією виникає переживання того, яке значення матиме ця дія для самої дитини. Згідно з Е.Еріксоном, результатом прогресивного розвитку в дошкільному віці є сформованість цілеспрямованості як наслідок позитивного вибору між ініціативою (енергійність, вміння планувати, стремління вирішити задачу) та почуттям провини (відсутність самоповаги, самозвинувачення) [9].

Провідною в молодшому шкільному віці виступає учбова діяльність, яка поступово змінює ігрову, але не виключає її. Новоутворення виникають в усіх сферах психічного розвитку дитини: інтелектуальній, особистісній, соціальних взаєминах. Саме тому, на думку І.В.Дубровіної, “настільки важливий рівень досягнень кожної дитини на цьому віковому етапі. Якщо дитина не відчує радості пізнання, не набуде навичок учитися, товаришувати, не здобуде впевненість у своїх здібностях і можливостях, зробити це пізніше (за межами сенситивного періоду) буде значно складніше” [5, с.157]. А отже, завданням початкової школи є не лише розвиток пізнавальної активності, комунікативних навичок учнів, а і здатності впевнено оцінювати власні можливості досягнення успіху у діяльності та соціальній взаємодії.

У молодшому шкільному віці система “дитина-вчитель” стає центром її життя. Оскільки саме вчитель є найавторитетнішою фігурою для першокласника, оцінювання педагогом його успішності є головним джерелом становлення самоефективності молодшого школяра.

Е.Еріксон результатом цього вікового періоду називає досягнення або почуття неповноцінності (некомпетентності) [9, с.236]. Досягнення виражається в тому, що дитина має здатність завершити розпочату роботу

завдяки старанності, наполегливості, впевненості у власних силах, а також любові до праці. Якщо дитина погано оцінює власні здібності, не отримує задоволення від діяльності, в неї розвивається почуття неефективності та неповноцінності.

Головною передумовою успішності учнів, згідно з дослідженнями П.Ештон, виступає самоефективність учителя, що визначається як "оцінка власної здатності організувати навчальний процес таким чином, щоб учні не лише набували знання, а і вчилися взаємодіяти в колективі, бути наполегливими, ініціативними у виконанні учбових задач, протистояти перешкодам" [11, с.29]. Учителі з високим рівнем власної ефективності створюють теплу довірливу атмосферу у класі, використовують індивідуальний підхід у навчанні та вихованні; їх учні мають вищі показники адаптації до шкільного життя, академічної успішності, мотивації навчання та використовують ефективні копінг-стратегії. Інакше кажучи, самоефективність учителя впливає на ефективність учнів в усіх сферах шкільного життя.

Поступово в міру адаптації дитини до школи, встановлюється система особистісних взаємин у класі. Основу їх складають безпосередні емоційні контакти з однолітками та вчителем, а початкова позиція "Я та моя вчителька" з усвідомленням себе частиною цілого (учнівського колективу) переростає в позицію "Ми та наша вчителька" [6, с.269]. Набуття навичок соціальної взаємодії з групою одноліток та вміння заводити з ними дружні стосунки, тобто становлення самоефективності в соціальному вимірі, стає одним із найважливіших етапів розвитку дитини в молодшому шкільному віці.

Таким чином, становлення здатності до самоефективності в молодшому шкільному віці детерміновано вчителем як референтною особистістю та однолітками, спілкування з якими набуває все більшого значення для школяра під час переходу до під-

літкового віку. Ефективність організації навчально-виховного процесу значною мірою впливає на переживання компетентності школяра в діяльності та соціальній взаємодії.

Специфіка підліткового віку полягає в суттєвому розширенні сфери соціальної активності індивіда, але, водночас, це вік індивідуалізації, відкриття та утвердження власного "Я". Серед основних новоутворень цього віку виділяють формування "Я-концепції" як системи внутрішньо узгоджених уявлень про себе, образів "Я" (Д.Крайг), моральна самосвідомість, саморефлексія (І.С.Булах); потреби в неформальному, інтимному спілкуванні (І.С.Кон); самосвідомість особистості та почуття дорослості (В.А.Аверін).

У підлітковому віці відбувається інтенсивне формування самосвідомості, підвищений інтерес до самого себе. І.С.Булах підкреслює, що набувають розвитку такі осмислені переживання як впевненість у собі, особистісна гідність, самоповага та самодостатність. Наявність цих почуттів, на думку дослідниці, сприяє "реалізації власних здібностей, прояву уміння бачити свої позитивні та негативні досягнення та усвідомлювати їх вплив на взаємодію з іншими людьми, активації прагнення досягати успіху чи гідно приймати невдачі" [1, с.315]. Така ситуація є сприятливим підґрунтям для становлення самоефективності.

Провідною діяльністю в підлітковому віці, згідно з поглядами Т.В.Драгунової та Д.Б.Ельконіна, є інтимно-особистісне спілкування, яке ґрунтується на взаємній повазі, довірі, емпатії та підпорядковується "кодексу товариськості" [8, с.73]. Група одноліток відіграє провідну роль у процесі соціалізації підлітка, а стосунки з представниками своєї та протилежної статі створюють прототип дорослих взаємин, які можна реалізувати у подальшому соціальному, професійному і статевому житті.

Приналежність до групи дозволяє задовольнити потреби підростаючої

особистості. Для молодшого підлітка особливе значення має можливість розділити з друзями спільні інтереси та захоплення; дуже важливими для них є вірність, чесність та чуйність – 6. Згодом підлітки направлені на пошук такого контакту, який дозволив би знайти розуміння їх почуттів, думок, ідей та забезпечив би підтримку збоку одноліток у подоланні різноманітних перешкод. Типовою рисою підліткової групи є надзвичайно висока конформність. Завзято відстоюючи незалежність від дорослих, підліток некритично ставиться до суджень членів своєї групи та її лідерів. Це може призвести до девіантної та делінквентної поведінки, а також адикцій.

Невдала спроба задоволення провідної для підлітка потреби (прагнення посісти сприятливе становище в системі міжособистісних стосунків у класі, у спілкуванні з однолітками, позитивній оцінці дорослих) призводить до невпевненості у власних силах, що знаходить вияв у переживанні пригніченості, поганому настрої, зниженню активності. Тоді підліток замикається у собі, щоб заявити людям про своє право на увагу, проявляє неслухняність, різкість та грубість. Кризові явища прослідковуються не лише в особистісній сфері, а і в учбовій діяльності, що проявляється у зниженні інтересу до навчання, послабленні продуктивності засвоєння знань, умінь і навичок.

Сформована в підлітковому віці здатність до конструктивної взаємодії з однолітками та дорослими створює передумову для встановлення нових задач та мотивів провідної діяльності в наступному віковому періоді. Слід зазначити, що юнацький вік, який починається як рання юність приблизно з 15 років, закінчується, згідно з поглядами А.О.Реана та інших учених, у 19 років, після чого починається рання дорослість [6, с. 319].

Рання юність (15-17 років) – надзвичайно суперечлива, складна і визначна стадія життєвого шляху. Нова соціальна позиція старшокласника

робить учбово-професійну діяльність як провідну у ранній юності, передумовою майбутньої професійної діяльності. Важливою характеристикою періоду ранньої юності є психологічна готовність до дорослого життя – наявність потреби у взаємодії з іншими людьми, здатності творчо працювати, вміння орієнтуватися у різноманітних подіях, наявності наукового, теоретичного світогляду і розвиненої рефлексії. Це становить зміст новоутворення раннього юнацького віку – особистісного та професійного самовизначення (Л.І.Божович, І.С.Кон, А.В.Мудрик, Х.Ремшмідт).

Провідна діяльність цього віку детермінована виникненням мотиву самовдосконалення та потреби в досягненні, які виявляються у прагненні адекватно оцінити власні можливості, покращити свої успіхи в навчанні, знання з різних предметів, розширити світогляд. Старшокласник намагається бути самоефективним, аналізувати власні досягнення, регулювати власну поведінку. Для раннього юнацького віку характерною є перевага внутрішньої мотивації над зовнішньою, що сприяє становленню діяльній самоефективності.

Більшість юнаків та дівчат прагнуть посісти позицію дорослої людини, тому слід створювати їм умови для вияву ініціативності, впевненості, самоповаги, що сприятиме становленню здатності до самоефективності як у діяльності, так і в соціальній взаємодії.

Спілкування з однолітками є важливим чинником для формування соціальної самоефективності особистості раннього юнацького віку, тому що у цій взаємодії з'являється можливість розкрити власне внутрішнє "Я", подивитися на себе збоку іншої людини, оцінити власні можливості. У разі незадоволення цієї потреби з'являється почуття непотрібності, самотності, зниження впевненості в собі та адаптованості у стосунках, що перешкоджає становленню самоефективності в соціальному вимірі.

Ранній юності властиве зростання моральної самосвідомості. Юнак намагається пізнати себе, що сприяє саморозвитку та самовихованню, а також формує певні моральні переконання, якими він буде керуватися в житті [1]. Підсумком роздумів про себе, діалогів із самим собою, самоаналізу, саморефлексії стає обґрунтування моральних мотивів і визначення моральної позиції, а це є найкращим підґрунтям для формування самооефективності.

Таким чином, здатність учнів раннього юнацького віку адекватно оцінити власні можливості, зростання ініціативи та стійкості в соціальних контактах, підвищення вимогливості до себе та формування вміння планувати та коригувати власну діяльність визначають становлення загальної, соціальної та діяльнісної самооефективності у ранній юності.

Важливою характеристикою юнацького віку (17-19 років) є психологічна готовність до дорослого життя, що вимагає від особистості формування чітко визначених життєвих орієнтирів, здатності робити відповідальні вибори. У цей період формується власний образ життя, виробляються життєві стратегії, відбувається залучення молодшої людини до соціальної активності, усвідомлення соціальної відповідальності.

Новоутворенням юнацького віку є особистісна ідентичність (М.Кле, Х.Ремшмідт, Е.Еріксон). Сформованість "зрілої ідентичності" включає існування довіри до світу, самоповаги, самостійності, ініціативності в соціальних контактах, компетентності. Основними складовими ідентичності Е.Еріксон вважає почуття впевненості в собі, очікування успіху, статеву ідентичність, лідерську та ідеологічну поляризацію [10].

Саме у юнацькому віці відбувається опанування нової соціальної ролі – студента вищого навчального закладу, що вимагає від молодшої людини цілеспрямованості, рішучості, наполегливості, самостійності, висо-

кого рівня внутрішньої мотивації навчання. Провідною діяльністю в цей віковий період є професійне навчання (Б.Г.Ананьєв, І.О.Зимня, І.С.Кон, А.О.Реан, В.О.Якунін).

Студентство – це період входження в новий соціальний простір, який передбачає взаємодію з керівництвом факультету та університету, з колективом факультету, курсу, навчальної групи, викладачами. Нові умови життя, з одного боку, призводять до переживання духовного підйому, радості, інтересу, а з іншого – створюють труднощі та бар'єри, які спричиняють стан розгубленості, незадоволення та невизначеності. Тому проблема здатності до самооефективності студента юнацького віку є актуальною.

Згідно поглядів Д.Шанк, в юнацькому віці посилюється розвиток самостійності, ініціативності та відповідальності за власні дії, адекватна оцінка власних здібностей: "Для досягнення успіху в навчальному закладі студенти розвивають різні форми саморегуляції, вчать ставити перед собою цілі, організовувати власний час, посилюється самоконтроль та потяг до самовдосконалення" [14, с.98].

Б.Зіммерман зазначає, що оцінка власної компетентності впливає на успіхи в навчанні, мотивацію діяльності, а також на формування копінг-стратегій у боротьбі зі стресовими ситуаціями [16]. Згідно досліджень учених, студенти з високим рівнем самооефективності докладають більше зусиль у навчанні, мають вищі оцінки з різних предметів, читають додаткову літературу, беруть активну участь у громадському житті, активно займаються спортом, ведуть здоровий спосіб життя, тобто вони успішніші в різних видах діяльності.

У період юності професійний розвиток відбувається невіддільно від особистісного. Налагодження стосунків із товаришами-студентами, викладачами набувають не меншої важливості, аніж учбово-професійна діяльність. Необхідною передумовою успішності

у встановленні та підтримці соціальних контактів виступає самоефективність у соціальному вимірі, яка позитивно корелює з почуттям упевненості в собі, соціально-психологічною адаптацією, можливістю протистояти негативному соціальному тиску, та негативно – з депресією, самотністю, страхом розпочинати розмову та відстоювати власну думку [4]. Таким чином, юнацький вік є сприятливим для становлення здатності до самоефективності в діяльності та соціальній взаємодії.

Дослідження проблеми самоефективності в юнацькому віці [13] дає можливість розглянути її роль в аспекті попередження антисоціальної поведінки. Науковці констатують, що високий рівень самоефективності зменшує вірогідність залежності молоді людини від негативного тиску однолітків, сприяє відкритому спілкуванню з батьками, викладачами. Водночас молоді люди з низьким рівнем самоефективності є менш успішними у протистоянні несприятливому впливу оточення, вони мають схильність до алкогольної, наркотичної залежності та незахищеного сексу.

Завершення періоду юнацтва супроводжується віковою кризою переходу до ранньої дорослості. Певним чинником, що викликає особистісну кризу студентів другого курсу, є криза ідентичності. Згідно з Е.Еріксоном, існує два основних компоненти цього психічного утворення – особистісна (тотожність із власним “Я”) і соціальна (відчуття належності до певної соці-

альної групи) [10]. Криза ідентичності в пізньому юнацькому віці полягає у дисбалансі цих двох складових ототожнення і проявляється у гнітючих сумнівах щодо себе, власних здібностей, свого місця у групі.

Криза ідентичності доповнюється або змінюється кризою інтимності. Міжособистісні стосунки стають стереотипними, а юнак чи дівчина 17-19 років опиняється у стані психологічної ізоляції. Особливе значення у цей період набуває почуття самотності. Молода людина відчуває себе відірваною від людей, незважаючи на те, що її оточують рідні, друзі. Юнаки, з одного боку, глибоко страждають від самотності, а з іншого – прагнуть її.

Безумовно, існують чинники, які надають кризі юнацького віку власне студентської специфіки, що супроводжується зростанням критичного ставлення щодо викладачів, розчаруванням у навчанні загалом, в обраному фаху та у власних перспективах і можливостях. Результатом кризових явищ є втрата віри у власну ефективність, що призводить до ускладнення у міжособистісній та професійній сферах.

Таким чином, аналіз літературних джерел дає підстави стверджувати, що становлення здатності до самоефективності відбувається упродовж онтогенезу: у різні вікові періоди зазначене психічне утворення має конкретні специфічні особливості, пов’язані з соціальною ситуацією розвитку, зміною провідних видів діяльності та сформованістю вікових психологічних новоутворень особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка / Ірина Сергіївна Булах: Монографія. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – 340 с.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. / Лев Семенович Выготский. – М.: Педагогика, 1984 – . – Т. 6: Научное наследие / Под ред. М. Г. Ярошевского. – 1984. – 400 с.
3. Лисина М.И. Формирование личности ребенка в общении / Майя Ивановна Лисина. – СПб: Питер, 2009. – 320 с.

4. Лук'яненко В.В. Психологічні особливості становлення здатності до самоєфективності в юнацькому віці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В.В.Лук'яненко. – К., 2011. – 20 с.
5. Практическая психология образования. Учебное пособие 4-е изд. / Под редакцией И. В. Дубровиной] Психология человека от рождения до смерти / [Ранибург И. Секреты личности: Пер. с венг. / И. Ранибург, П. Поппер – М.: Педагогика, 1983. – 160 с.
6. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Даниил Борисович Эльконин. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
7. Эриксон Э. Детство и общество: Пер. с англ. / Эрик Эриксон. – СПб.: Летний сад, 2000. – 416 с.
8. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ. / Эрик Эриксон. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.
9. Ashton P. Teachers' sense of efficacy: A self- or norm-referenced construct? / P.Ashton, D.Buhr, L.Crocker // Florida Journal of Educational Research. – 1984. – №26 (1). – P. 29-41.
10. Bandura A. Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning / Albert Bandura // Educational psychologist. – 1993. – Vol. 28(2). – P.117-148.
11. Caprara G. Impact of adolescents' perceived self-regulatory efficacy on familial communication and antisocial conduct / G.Caprara, E. Scabini, C.Barbaranelli, C.Pastorelli, C.Regalia, A.Bandura // European psychologist. – 1998. – Vol. 3(2). – P.125-132.
12. Shunk D. Self-efficacy and academic motivation / D.Shunk // Educational Psychologist. – 1991. – V.54. – P.117-133.
13. Teti D.M., Gelfand D.M. Behavioral competence among mothers of infants in the first year: the mediational role of maternal self-efficacy // Child development. – 1991. – Vol. 62. – P.918-929.
14. Zimmerman B. Self-efficacy and educational development / B.Zimmerman // In A.Bandura (Ed.) Self-efficacy in changing societies. – New York: Cambridge University Press. – 1995. – P. 202-231